GEOGRAFIK KO'RSATKICHLARNING FUQAROLIK-HUQUQIY MAQOMINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Aliboyev Dostonbek Jumaboy o'g'li
Toshkent davlat yuridik universiteti

Annotatsiya. *Ushbu tezisda O'zbekiston Respublikasi fuqarolik qonunchiligida geografik ko'rsatkichlarning intellektual mulk ob'ekti sifatidagi huquqiy maqomi keng va atroflicha tahlil qilingan. Amaldagi qonunchilikdagi tizimli bo'shliqlar, jumladan Fuqarolik kodeksida geografik ko'rsatkichlarga maxsus normalarning yo'qligi muammo sifatida ko'rsatilgan. Xorijiy davlatlar — Yevropa Ittifoqi, Amerika Qo'shma Shtatlari, Xitoy va Turkiya tajribasi qiyosiy huquqiy tahlil asosida o'rganilgan. Tahlil natijalari asosida milliy qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha muayyan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *geografik ko'rsatkich, intellektual mulk, Fuqarolik kodeksi, tovar belgisi, tovar kelib chiqqan joy nomi, PDO, PGI, TRIPS kelishuvi, huquqiy muhofaza, qiyosiy huquq.*

Abstract. *This thesis provides a comprehensive and in-depth analysis of the legal status of geographical indications as an object of intellectual property in the civil legislation of the Republic of Uzbekistan. Systemic gaps in the current legislation, including the lack of special norms for geographical indications in the Civil Code, are identified as a problem. The experience of foreign countries - the European Union, the United States of America, China and Turkey - is studied on the basis of comparative legal analysis. Based on the results of the analysis, specific proposals and recommendations for improving national legislation are developed.*

Keywords: *geographical indication, intellectual property, Civil Code, trademark, appellation of origin, PDO, PGI, TRIPS agreement, legal protection, comparative law.*

Аннотация. *В данной работе представлен всесторонний и углубленный анализ правового статуса географических указаний как объекта интеллектуальной собственности в гражданском законодательстве Республики Узбекистан. Выявлены системные пробелы в действующем законодательстве, в том числе отсутствие специальных норм по географическим указаниям в Гражданском кодексе. На основе сравнительно-правового анализа изучен опыт зарубежных стран – Европейского союза, США, Китая и Турции. По результатам анализа разработаны конкретные предложения и рекомендации по совершенствованию национального законодательства.*

Ключевые слова: *географическое указание, интеллектуальная собственность, Гражданский кодекс, товарный знак, наименование места*

происхождения, PDO, PGI, соглашение ТРИПС, правовая защита, сравнительно-правовое регулирование.

Kirish

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi sharoitida tovarlar va xizmatlarning xalqaro bozordagi o'rni nafaqat ularning sifati, balki kelib chiqish manbai bilan ham belgilanmoqda. Shu munosabat bilan geografik ko'rsatkichlarni huquqiy muhofaza qilish masalasi rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar uchun ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, an'anaviy mahsulotlari va boy tabiiy resurslarga ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasi uchun bu masala alohida dolzarblik darajasiga ega.

O'zbekiston Respublikasida ushbu soha 2022 yil 3 martdagi "Geografik ko'rsatkichlar to'g'risida"gi O'RQ-757-son Qonuni bilan tartibga solingan. Mazkur qonunning 3-moddasiga muvofiq, muayyan geografik ob'ekt hududidan kelib chiqqan tovarni identifikatsiyalovchi, tovarning sifati, nom qozonganligi yoki boshqa xususiyatlari uning geografik jihatdan kelib chiqishiga sezilarli darajada bog'liq bo'lgan belgi geografik ko'rsatkich deb e'tirof etiladi. Bundan tashqari, mazkur geografik ob'ekt hududida tovarni ishlab chiqarishning tovarning xususiyatlarini shakllantirishga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan bosqichlaridan loaqal bittasi amalga oshirilishi shartligi ham ta'kidlangan.

Shunday bo'lsa-da, o'tkazilgan huquqiy tahlil shuni ko'rsatadiki, geografik ko'rsatkichlar intellektual mulk ob'ekti sifatida O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1031-moddasida va fuqarolik muomalasi qatnashchilari, tovarlar, ishlar va xizmatlarni shaxsiylashtirish vositalariga bag'ishlangan 65-bobida maxsus tartibda nazarda tutilmagan. Bu holat, o'z navbatida, huquqni qo'llash amaliyotida jiddiy chalkashliklarni yuzaga keltirishi muqarrar.

Amaldagi qonunchilikdagi huquqiy bo'shliqlar tahlili

O'zbekiston Respublikasining 2001 yil 30 avgustdagi "Tovar belgilari, xizmat ko'rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to'g'risida"gi 267-II-son Qonuni va 2022 yil 3 martdagi "Geografik ko'rsatkichlar to'g'risida"gi O'RQ-757-son Qonunlarining 3-moddalarida belgilangan ta'riflarni qiyosiy o'rganish geografik ko'rsatkichlarning o'ziga xos huquqiy tabiatga ega ekanligini ko'rsatadi. Jumladan, tovar belgilari muayyan ishlab chiqaruvchining mahsulotini boshqalarnikidan farqlash maqsadida xizmat qiladi va yakka tartibdagi huquq egasiga mansub bo'ladi. Geografik ko'rsatkichlar esa muayyan hududda faoliyat yurituvchi barcha ishlab chiqaruvchilar tomonidan birgalikda foydalaniladigan kollektiv huquq ob'ekti hisoblanadi.

Fuqarolik kodeksining 1031-moddasida intellektual mulk ob'ektlari quyidagi uch guruhga ajratilgan: birinchidan, intellektual faoliyat natijalari; ikkinchidan, fuqarolik muomalasi ishtirokchilarining, tovarlar, ishlar va xizmatlarning xususiy alomatlarini aks ettiruvchi vositalar; uchinchidan, ushbu Kodeksda yoki boshqa qonunlarda nazarda

tutilgan hollarda intellektual faoliyatning boshqa natijalari hamda fuqarolik muomalasi ishtirokchilarining, tovarlar va xizmatlarning xususiy alomatlarini aks ettiruvchi vositalar. Biroq ushbu tasnifning na birinchi, na ikkinchi guruhida geografik ko'rsatkichlar alohida ob'ekt sifatida ko'rsatilmagan.

Bundan tashqari, Fuqarolik kodeksining intellektual mulk ob'ektlariga bag'ishlangan 4-bo'limida geografik ko'rsatkichlarga nisbatan qo'llaniladigan maxsus normalar ham mavjud emas. Bu holat quyidagi muammolarni yuzaga keltiradi:

–geografik ko'rsatkichlarning intellektual mulk ob'ekti sifatidagi mustaqil o'rni va maqomi qonunchilik darajasida aniq belgilanmagan, bu esa ularning huquqiy tavsifini murakkablashtiradi;

–tovar belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlaridan farqli bo'lgan huquqiy xususiyatlari Fuqarolik kodeksida aks ettirilmaganligi sababli sud amaliyotida noaniqliklar yuzaga kelishi mumkin;

–geografik ko'rsatkichlardan noqonuniy foydalanish holatlarida fuqarolik-huquqiy himoya vositalarini qo'llash mexanizmi to'liq shakllantirilmagan;

–xalqaro savdo munosabatlarida geografik ko'rsatkichlarga oid nizolarni milliy qonunchilik asosida hal etish imkoniyati cheklangan bo'lib qolmoqda.

Mazkur muammolar geografik ko'rsatkichlarning Fuqarolik kodeksiga to'liq va izchil tarzda kiritilishini taqozo etadi. Bunda nafaqat tushuncha va belgilarga, balki ulardan foydalanish tartibi, himoya usullari va huquqiy javobgarlik masalalariga ham e'tibor qaratilishi zarur.

Xorijiy davlatlar tajribasining qiyosiy tahlili

Xalqaro darajada geografik ko'rsatkichlarni huquqiy tartibga solishning asosiy vositasi Jahon Savdo Tashkiloti doirasida 1994 yilda qabul qilingan TRIPS kelishuvi (Intellektual mulk huquqining savdo bilan bog'liq jihatlari to'g'risidagi kelishuv) hisoblanadi. TRIPS kelishuvining 22-24-moddalari geografik ko'rsatkichlarni himoya qilishning minimal standartlarini belgilab bergan va barcha a'zo davlatlar ushbu majburiyatlarni o'z milliy qonunchiligiga singdirishi shart. O'zbekiston Respublikasi JST a'zosi sifatida ushbu talablarni bajarishga mas'ul hisoblanadi.

Yevropa Ittifoqi tajribasi

Yevropa Ittifoqi geografik ko'rsatkichlarni huquqiy muhofaza qilishda dunyodagi eng mukammal va samarali tizimni ishlab chiqqan. EIning 1151/2012-son Reglamentiga asosan, muhofaza qilinuvchi ob'ektlarning ikki asosiy turi mavjud: PDO (Protected Designation of Origin — Qo'riqlanadigan kelib chiqish nomlari) va PGI (Protected Geographical Indication — Qo'riqlanadigan geografik ko'rsatkichlar). PDO holida mahsulotning barcha ishlab chiqarish bosqichlari belgilangan hududda amalga oshirilishi shart bo'lsa, PGI uchun kamida bitta bosqich mazkur hududda bo'lishi yetarli.

EI tizimining asosiy afzalligi shundaki, geografik ko'rsatkich Evropaning umumiy ro'yxatiga kiritilgan zahoti barcha a'zo davlatlarda avtomatik tarzda muhofaza qilinadi. Masalan, Fransiyaning Roquefort pishlog'i, Italiyaning Parma jambon mahsuloti, Gretsiyaning Feta pishlog'i — bularning barchasi EI hududidagi barcha mamlakatlarda bir xil darajada himoyalanadi. Nazorat tizimi ham juda kuchli: har bir mahsulot sifat va kelib chiqishi bo'yicha mustaqil tashkilotlar tomonidan doimiy ravishda tekshirib turiladi.

Amerika Qo'shma Shtatlari tajribasi

AQShda geografik ko'rsatkichlar mustaqil alohida huquq sifatida emas, balki tamg'alar huquqi (trademark law) tizimi doirasida himoya qilinadi. Bu himoya sertifikat tamg'asi (certification mark) yoki kollektiv tamg'a (collective mark) shaklida rasmiylashtiriladi va AQSh Patent va tamg'alar idorasi (USPTO) tomonidan ro'yxatga olinadi. Idaho Potatoes (Aydaho kartoshkasi) va Florida Oranges (Florida apelsinlari) bunday himoyaning amalda qo'llanilishiga yaqqol misol bo'la oladi.

EI tizimidan farqli ravishda, AQSh yondashuvi bozor erkinligi va raqobatga halaqit bermaslik tamoyillariga asoslanadi. Shu bois AQShda geografik ko'rsatkichlar odatda mahsulotning nafaqat kelib chiqishini, balki marketing strategiyasi va iste'molchining qabul qilish xususiyatlarini ham hisobga olgan holda baholanadi. Ushbu yondashuv tizimning moslashuvchanligini oshirsa-da, himoya darajasining EI tizimiga nisbatan past ekanligi tanqid ostiga olinadi.

Xitoy Xalq Respublikasi tajribasi

Xitoyda geografik ko'rsatkichlar alohida davlat reestrida ro'yxatdan o'tkazilib, Xitoy Intellektual mulk boshqarmasi (CNIPA — China National Intellectual Property Administration) tomonidan himoya qilinadi. Xitoy qonunchiligi geografik ko'rsatkichlarni nafaqat intellektual mulk ob'ekti sifatida, balki davlatning ichki bozor siyosati va eksport strategiyasining muhim vositasi sifatida ham ko'radi. Longjing choy (Zhejiang viloyati) va Sichuan Paocai (an'anaviy tuzlangan sabzavot) bunga misol bo'ladi.

Xitoyning ushbu sohadagi tajribasi O'zbekiston uchun ayniqsa ahamiyatli, chunki ikki davlat ham boy qishloq xo'jalik an'analari va xilma-xil mahalliy mahsulotlarga ega. Xitoyda geografik ko'rsatkichlarni ro'yxatga olish va himoya qilish jarayoni davlat tomonidan faol qo'llab-quvvatlanib, bu qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportini kengaytirish va mintaqaviy brendlarni shakllantirish borasida sezilarli natijalar berayotganligi ta'kidlash joiz.

Turkiya tajribasi

Turkiya geografik ko'rsatkichlarni himoya qilishda O'zbekistonga nisbatan geografik va madaniy jihatdan yaqin turgan davlatlardan biri sifatida alohida o'rganishga loyiqdir. Turkiyada geografik ko'rsatkichlar Turkiya Patent va tamg'alar instituti (TURKPATENT) orqali ro'yxatdan o'tkaziladi. Milliy qonunchilik EI

standartlariga moslashtirilgan bo'lib, maxsus milliy reestr yuritiladi. Antep Baklavası (Gaziantep baklava) va Afyon Sucuğu (Afyon qo'y go'shti kolbasa mahsuloti) kabi mahsulotlar nafaqat ichki, balki xalqaro bozorda ham yuqori qadrlangan brendlarga aylangan.

Turkiya tajribasining o'ziga xos jihati shundaki, geografik ko'rsatkichlar bu mamlakatta mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun iqtisodiy rag'bat sifatida faol qo'llaniladi va turizmni rivojlantirish bilan bevosita bog'lab olib boriladi. Mazkur yondashuv O'zbekiston uchun ham ilhom manbaiga aylanishi mumkin, chunki respublikamiz ham boy madaniy va tarixiy merosga ega mahsulotlarni — Samarqand non mahsulotlari, Buxoro gilamlari, Namangan atlas matolari kabi — xalqaro bozorda sifat belgisi ostida ilgari surish imkoniyatiga ega.

Milliy qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar

Yuqorida bayon etilgan huquqiy tahlil va xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish asosida O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksiga quyidagi yo'nalishlarda o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi.

Birinchi yo'nalish: Fuqarolik kodeksining 1031-moddasini takomillashtirish.

Mazkur moddaga geografik ko'rsatkichlar mustaqil intellektual mulk ob'ekti sifatida alohida kiritilishi lozim. Bunda geografik ko'rsatkichni tovar belgisi va tovar kelib chiqqan joy nomidan farqlovchi asosiy belgilar — kollektiv foydalanish xususiyati, hududga bog'liqligi va sifat kafolati funksiyasi — qonunchilikda aniq ifodalanishi zarur.

Ikkinchi yo'nalish: 65-bobga maxsus normalar kiritish.

Fuqarolik kodeksining "Fuqarolik muomalasi qatnashchilari, tovarlar, ishlar va xizmatlarni shaxsiylashtirish vositalari"ga bag'ishlangan 65-bobiga geografik ko'rsatkich tushunchasi, uning asosiy belgilari, geografik ko'rsatkichdan foydalanish huquqiga ega shaxslar doirasi, huquqiy muhofaza asoslari va himoya usullariga oid qoidalar kiritilishi lozim.

Uchinchi yo'nalish: 4-bo'limga alohida bo'lim yoki bob qo'shish.

Fuqarolik kodeksining intellektual mulk ob'ektlariga bag'ishlangan 4-bo'limiga geografik ko'rsatkichlarga bag'ishlangan maxsus bo'lim yoki bob kiritilishi maqsadga muvofiq. Bunda ro'yxatga olish tartibi, huquqdan foydalanish shartlari, litsenziyalash imkoniyatlari, mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlar, shuningdek huquq buzilganida qo'llaniladigan fuqarolik-huquqiy himoya vositalari to'liq va izchil tartibga solinishi lozim.

To'rtinchi yo'nalish: xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish.

O'zbekiston Respublikasi JST a'zosi sifatida TRIPS kelishuvidan kelib chiqadigan majburiyatlarni to'liq bajarishi uchun milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish zarur. Shu bilan birga, EI va Turkiya tajribasini inobatga olib,

ro'yxatga olish va nazorat qilishning samarali milliy tizimini yaratish ham tavsiya etiladi.

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, geografik ko'rsatkichlarning Fuqarolik kodeksiga kiritilishi ularning intellektual mulk ob'ekti sifatidagi mustaqil maqomi va o'rnini huquqiy jihatdan mustahkamlash uchun zaruriy shart hisoblanadi. Amaldagi qonunchilikdagi bo'shliqlar huquqni qo'llash amaliyotida noaniqliklar va ziddiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin bo'lib, bu o'z navbatida mahalliy ishlab chiqaruvchilarning manfaatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Xorijiy davlatlar — Yevropa Ittifoqi, AQSh, Xitoy va Turkiya tajribasi tahlili shuni ko'rsatadiki, geografik ko'rsatkichlarning yaxlit va izchil huquqiy tartibga solinishi mahalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini oshirishda, eksport salohiyatini kengaytirishda va milliy brendlarni himoya qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu davlatlarning barchasi o'z milliy qonunchiligida geografik ko'rsatkichlarni fuqarolik huquqining mustaqil ob'ekti sifatida e'tirof etgan va unga alohida huquqiy mexanizmlar ishlab chiqgan.

Taklif etilayotgan islohot choralari O'zbekiston Respublikasining innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish, intellektual mulkni himoya qilish va xalqaro savdo aloqalarini kengaytirish borasidagi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlariga to'liq mos keladi. Geografik ko'rsatkichlarning huquqiy tartibga solinishi mamlakatimizning boy tabiiy va madaniy merosini zamonaviy bozor munosabatlariga, jahon savdo tizimiga samarali integratsiya qilishning muhim garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining 2022 yil 3 martdagi "Geografik ko'rsatkichlar to'g'risida"gi O'RQ-757-son Qonuni. 3-modda.

2. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. 1031-modda, 65-bob, 4-bo'lim.

3. O'zbekiston Respublikasining 2001 yil 30 avgustdagi "Tovar belgilari, xizmat ko'rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to'g'risida"gi 267-II-son Qonuni. 3-modda.

4. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS). WTO, 1994. Articles 22–24.

5. Regulation (EU) No 1151/2012 of the European Parliament and of the Council on quality schemes for agricultural products and foodstuffs.

6. China National Intellectual Property Administration (CNIPA). Geographical Indications Protection Regulations, 2020.

7. Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. Türkiye, 1995 (555 sayılı KHK).